

Sociologie pro ekonomy a manažery

**využití sociologie v managementu,
marketingu a personalistice**
chování jednotlivců a skupin v organizaci
fungování a řízení pracovní skupiny
komunikace s veřejností
sociologický empirický výzkum

Ivan Nový
Alois Surynek
a kolektiv

2., přepracované a rozšířené vydání

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umístování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

prof. Ing. Ivan Nový, CSc.
PhDr. Alois Surynek
a kolektiv

Sociologie pro ekonomy a manažery **2., přepracované a rozšířené vydání**

Autorský kolektiv:

PhDr. Eva Kašparová (kapitola 2 a 5)

prof. Ing. Ivan Nový, CSc. (kapitola 3 a 4)

PhDr. Alois Surynek (kapitola 1, 6.4 a 7)

Ing. Hana Šindelářová (kapitola 6, kromě 6.4)

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400

www.grada.cz

jako svou 2698. publikaci

Odpovědná redaktorka Eva Modrá

Sazba Milan Vokál

Počet stran 288

První vydání, Praha 2006

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2006

Cover Photo © profimedia.cz/CORBIS, 2006

ISBN 80-247-1705-0

Obsah

O autorech	9
Předmluva	11
1. Úvod do sociologie (<i>A. Surynek</i>)	13
1.1 Předmět sociologie	14
1.2 Nástin dějin sociologie	20
1.3 Roviny sociologického studia a sociologie organizace	29
<i>Sociologie organizace</i>	31
1.4 Nástin dějin sociologie práce, organizace a řízení	35
1.5 Využití a funkce sociologie	43
2. Základní pojmy obecné sociologie (<i>E. Kašparová</i>)	47
2.1 Sociální vztahy	48
<i>Sociální interakce</i>	50
<i>Sociální komunikace</i>	53
<i>Sociální vztahy</i>	56
2.2 Sociální instituce	60
2.3 Sociální chování	68
2.4 Sociální entity	73
2.5 Kultura	77
2.6 Sociální struktura společnosti	87
<i>Sociální diferenciac</i> e	87
<i>Stratifikace společnosti</i>	94
<i>Sociální struktura České republiky</i>	96
2.7 Sociální dynamika	100
3. Sociologické pojetí organizace (<i>I. Nový</i>)	103
3.1 Definice organizace	104
3.2 Teoretická východiska	109
3.3 Struktura organizace	111
<i>Formální struktura organizace</i>	116
<i>Neformální struktura organizace</i>	118
3.4 Demografická, profesní a kvalifikační struktura	120

3.5	Organizační kultura	121
3.6	Organizační chování	125
3.7	Změna v organizaci	127
	<i>Mobilita</i>	128
4.	Pracovní skupina (I. Nový)	135
4.1	Obecná charakteristika pracovní skupiny	136
	<i>Pracovní skupina</i>	137
	<i>Pracovní týmy</i>	140
4.2	Chování pracovníka v pracovní skupině/týmu	141
4.3	Nové formy pracovních skupin	150
	<i>Autonomní pracovní skupiny</i>	150
	<i>Virtuální týmy</i>	151
4.4	Pracovní a sociální adaptace	152
	<i>Adaptace na práci</i>	154
	<i>Řízení adaptace</i>	157
	<i>Optimální adaptace</i>	159
4.5	Konflikty v pracovní skupině	160
	<i>Intrapersonální konflikty</i>	160
	<i>Interpersonální konflikty</i>	162
	<i>Řešení konfliktu</i>	166
5.	Organizace a vnější prostředí (E. Kašparová)	169
5.1	Vnější prostředí organizace	170
5.2	Vnější vztahy organizace	174
5.3	Identifikace veřejnosti	177
	<i>Veřejné mínění</i>	178
	<i>Image</i>	180
	<i>Organizační identita</i>	182
	<i>Vnitřní veřejnost</i>	183
5.4	Komunikace s veřejností	186
	<i>Principy práce s veřejností</i>	191
	<i>Techniky práce s veřejností</i>	193
5.5	Organizace a tržní prostředí	195
5.6	Spotřební chování	199

6. Práce jako sociologická kategorie (H. Šindelářová)	203
6.1 Práce jako sociální proces	204
6.2 Pracovní činnost a její obecné charakteristiky	208
6.3 Význam lidské práce	210
6.4 Životní způsob, životní styl, volný čas (A. Surynek)	212
6.5 Profese, charakteristika a dynamika	221
<i>Profese – povolání – zaměstnání</i>	221
6.6 Zaměstnanost a nezaměstnanost	229
6.7 Změny ve světě práce	234
7. Metodologické přístupy ke studiu sociální reality (A. Surynek)	239
7.1 Přístupy k analýze sociálních jevů	240
7.2 Zkoumané stránky sociálních jevů	245
7.3 Provádění sociologického empirického výzkumu	252
Realizace empirického sociologického výzkumu	257
7.4 Techniky získávání empirických dat	265
<i>Techniky dotazovací</i>	266
<i>Techniky pozorování</i>	271
<i>Dokumentární prameny</i>	272
<i>Sociální experiment</i>	274
<i>Speciální techniky</i>	275
Seznam literatury	277
Rejstřík	282

O autorech

Prof. Ing. Ivan Nový, CSc.

Je profesorem Vysoké školy ekonomické pro obor podniková ekonomika a management. Od roku 1992 je vedoucím katedry psychologie a sociologie řízení na Fakultě podnikohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze. V odborné práci se zaměřuje na problematiku sociologických a sociálně-psychologických aspektů podnikového řízení s důrazem na oblast vedení lidí, podnikové kultury a interkulturního managementu. V mezinárodní pedagogické a vědecko-výzkumné spolupráci se orientuje na německy mluvící teritoria. Spolupracuje s řadou zahraničních výzkumných a vzdělávacích zařízení, např. s univerzitami v Regensburgu, Drážďanech, Braunschweigu a Vídni. Velmi významná je také jeho poradenská činnost pro známé a velké mezinárodní i české firmy.

PhDr. Alois Surynek

Vystudoval FF Univerzity Karlovy v Praze v oboru sociologie. V současné době přednáší kurzy sociologie a sociologické metodologie na Vysoké škole ekonomické v Praze. Je členem katedry psychologie a sociologie řízení Podnikohospodářské fakulty této školy. Předtím řadu let pracoval v Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu. Soustavně se zapojuje do sociologických empirických výzkumů. Je členem Masarykovy sociologické společnosti a IACCM – International Association of Cross Cultural Competence and Management.

V odborné činnosti se zaměřuje na sociologii práce a sociologii organizace. Obecnou sociologií se zabývá v rovině základních sociologických pojmů, které jsou nutné pro studium a výklad sociologie práce a organizace. Detailněji se zabývá problémy organizační kultury a tím, jak se prosazuje v chování pracovníků. Především způsoby, jak formuje jejich odpovědnost, samostatnost v pracovním jednání, ochotu aktivně a inovativně jednat. Druhou oblastí jeho od-

borného zaměření je sociologický empirický výzkum, a to zejména v rovině metodologie a praktické realizace.

PhDr. Eva Kašparová

Vystudovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor sociologie. V současnosti je členkou katedry psychologie a sociologie řízení Podnikohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze.

Zaměřuje se na obecnou sociologii, metody a techniky sociologického výzkumu, public relations, personální a multikulturní management, práce ve virtuálním prostředí a využívání IT v organizačním vzdělávání. Řadu let se podílí na rozvoji e-learningu a vývoji interaktivních e-learningových kursů. Je členkou České asociace distančního universitního vzdělávání (ČADUV), European Distance Education Network (EDEN), International Sociological Association (ISA), RC 51 of Sociocybernetics atd. Spolupracovala a spolupracuje na realizaci národních i mezinárodních projektů v oblasti sociální práce, personálního a multikulturního managementu, e-learningu apod. Je autorkou a spoluautorkou některých učebních textů katedry psychologie a sociologie řízení a řady odborných článků.

Ing. Hana Šindelářová

Vystudovala Fakultu podnikohospodářskou Vysoké školy ekonomické v Praze se specializací psychologie a sociologie řízení. V rámci doktorského studia absolvovala roční studijní pobyt na Technické univerzitě v Drážďanech. V současnosti působí jako asistentka na katedře psychologie a sociologie řízení Vysoké školy ekonomické v Praze, kde se pedagogicky zabývá zejména motivací pracovního jednání, novými trendy flexibility práce a tréninkem sociálních a manažerských dovedností. Participuje na českých i mezinárodních výzkumných projektech (Univerzita Regensburg, Drážďany a další). Je členkou řešitelského týmu výzkumného záměru Ekonomika a management organizace – nová teorie ekonomiky. Jako lektorka a konzultantka spolupracuje s dalšími vysokými školami, vzdělávacími institucemi i firmami.

Předmluva

Učebnice sociologie, kterou právě držíte v ruce, je určena především budoucím ekonomům a manažerům, kteří se připravují na své profesní uplatnění. Jsou v ní proto vysvětlena zejména ta sociologická témata, která se úzce váží ke světu ekonomiky, hospodářských organizací a managementu.

Představuje takový úvod do sociologie, který čtenáři otevře dveře k poznání, jak může být sociologie užitečná v oblasti managementu, marketingu a personalistiky. Není však pouze zjednodušující příručkou, ale učebnicí vycházející ze základních poznatků sociologické teorie. Zároveň však předpokládá, že k celkovému pochopení úlohy člověka a pracovní skupiny v tomto světě je vhodné nastudovat i něco z literatury psychologické. Proto současně vychází i druhé, přepracované a rozšířené vydání učebnice *Psychologie pro ekonomy a manažery*, se kterou vytváří komplexní pohled na tuto problematiku.

Pokud čtenáře tato oblast skutečně zaujme, autorský kolektiv vydal i další publikace z oblasti psychologie a sociologie řízení, které témata následujících stran dále prohlubují.

Přejeme čtenářům příjemné čtení a zajímavé sociologické úvahy.

Cílem této kapitoly je:

- Definovat předmět sociologie a vymežit jej se zřetelem na praktické potřeby studia sociálních jevů v ekonomice.
 - Představit rozvoj sociologie jako samostatné vědní disciplíny a ukázat, které poznatky obecné sociologie jsou uplatnitelné při studiu hospodářských organizací.
 - Definovat sociologii organizace a dalších odvětvových disciplín.
 - Ve vývoji sociologie organizace a sociologie práce naznačit postupné rozvíjení tématu člověk v ekonomice.
-

> 1.1 Předmět sociologie

Klíčová slova

empirismus, sociální jevy, sociální fakty, formy vztahů, sociální skupina, společnost, organizace

Třebaže je sociologie věda, která se konstitovala už v předminulém století, která je představována řadou publikací a pěstována množstvím vědeckých, výzkumných, vzdělávacích a jiných institucí, diskuze k předmětu sociologie je stále aktuální. Tato aktuálnost plyne jednak z proměn skutečnosti, kterou se sociologie zabývá, souvisí ovšem také s podmínkami, v nichž se uplatňují sociologické poznatky. Jsou to podmínky přesahující rozměr sociologie, a proto jakékoli řešení praktických problémů musí mít interdisciplinární charakter. A právě v důsledku soustavných přesahů mezi jednotlivými vědními disciplínami je obtížné vymezit přesně hranici té které vědy, což samozřejmě platí také pro sociologii.

Pokud ovšem nebudou předměty jednotlivých věd přesně vymezeny, může to vést k situaci, kdy bude nutno rozšiřovat záběr každé vědy, aby bylo možné absorbovat nové poznatky, a bude se prosazovat holistický přístup. Ten směřuje k nutnosti zachytit jev v úplném výčtu jeho daností, ve složité struktuře všech jeho součástí. To je ovšem postup, který se přičí tendencím ke specializaci a detailnímu rozpracování jen dílčích stránek jevu, což je v současnosti nutnou podmínkou rozvoje poznání. Vymezení předmětu sociologie je proto důležité jak pro rozšiřování poznatků v dílčích specifických stránkách působení člověka ve společnosti, tak i pro efektivnější spojení s jinými vědními disciplínami. Interdisciplinární přístup na pomezí sociologie, psychologie, ekonomie, politologie, lingvistiky, demografie i dalších věd je možný při zřetelném vyjádření specifického přínosu každé disciplíny.

Předmět sociologie býval nebo je ztotožňován s mnohými skutečnostmi – se společností samotnou, se sociálními jevy, sociálními vztahy, sociálním jednáním nebo chováním, sociálními institucemi, skupinami apod. Mohou jím být jednotlivé skutečnosti i jejich souhrn. Ve výkladu bude prosazováno to pojetí předmětu, které umožní nejlépe charakterizovat úlohu a přínosy sociologie v hospodářství a v hospodářských organizacích.

Pojem sociologie pro označení vědy s vlastním předmětem zkoumání použil poprvé ve svém díle francouzský filozof **August Comte** (1798–1857). V knize *Kurz*

pozitivní filozofie, jejíž jednotlivé díly vycházely postupně v letech 1830–1843, se zabýval hierarchií věd z hlediska jejich předmětu a metodologie. Na pomyslný vrchol této hierarchie pak umístil sociologii. Sociologie se podle Comta zabývá společností, která je skutečností nejsložitější a nejproměnlivější. (To na rozdíl od skutečností stálých a zřetelně strukturovaných, kterými se zabývá astronomie nebo fyzika. Nutno podotknout, že se jedná o představu astronomie a fyziky 1. poloviny 19. století.)

Comtovým cílem bylo položit společenské vědě základy stejně přesné a exaktní, jaké měly vědy přírodní. Tím hlavním základem měla být pozitivní metoda. Pozitivní věda a její příslušná metoda je založena výlučně na empirickém poznávání, které je opřeno o zkušenost zkoumajícího, o pozorování, registraci a popis jevů. Teoretický rozbor, vysvětlení, hodnocení a zaujetí určitého postoje k realitě je chápáno jako nevědecké, a proto ve skutečné vědě nemající místa. Jít nad popis jevů znamená dopustit se zkreslení, falešného poznání, které nemá žádnou oporu v realitě. Vědecké zákony a teorie proto nemohou být součástí vědy, pokud za ně nebudou považována prostá shromáždění a utřídění empirických faktů.

Snaha uchopit realitu sociálního světa objektivními poznávacími postupy formulovaná Comtem na jedné straně a nemožnost akceptovat strohý pozitivismus projevující se odmítáním teorie na straně druhé ústí v dnešní pojetí sociologie jako vědy empirické.

Definice

Empirismus v sociologii znamená poznání, které vychází z okruhu jevů, jež mohou být obsaženy ve zkušenosti člověka. Pokud se obecné pojmy, které v sociologii označují základní kategorie, mají stát objektem empirického zkoumání, musí být převedeny na úroveň jevů, se kterými má jedinec zkušenost.

Tento postup neznamená rezignaci na teoretické poznání, pouze je vyžadováno zajišťování informací v realitě dosažitelné lidskými smysly a zkušeností a jejich následné adekvátní přenášení do roviny teoretické. Empirický popis obecných pojmů, zajištění empirických informací a adekvátní přenos informací do teorie je praktický problém empirické metody sociologie. Empirismus je často vnímán jako metodologická koncepce, která stojí proti teoretickému myšlení a která je s teorií neslučitelná. Empirismus je potom spojován především s problematikou získávání konkrétních dat v různých technikách empirického výzkumu, které se formovaly zejména v ob-

lasti tzv. kvantitativního výzkumu. V takto vyhraněné poloze prezentovaný koncept je však nutné odmítnout, protože současná empirická sociologie realizovaná v řadě výzkumů je spojováním teoretické a empirické roviny.

Pro vymezení předmětu sociologie u Comta je dále důležitá okolnost, že se zabýval problémem hierarchie věd a postavením sociologie mezi nimi. Sociologii zařadil na vrchol všech společenských věd, protože prováděla souhrn poznatků jednotlivých věd při uplatnění pozitivní metody. Předmět sociologie byl proto definován velmi široce a splyval s celou společností. Sociologie jako věda o společnosti tak zahrnuje v Comtově podání veškeré společenskovědní disciplíny jako historii, právo, ekonomiku, etiku, estetiku a mnohé další; je jim fakticky nadřizena, neboť jim poskytuje výchozí obecný rámec a metodologické – pozitivní – zakotvení. Sociologie měla být metavědou (vědou nad vědami), avšak tato pozice nebyla nikdy skutečnou a ani v dlouhodobé perspektivě realizovatelnou. I když se koncept sociologie jako metafyziky neprosadil, sociologie se jako nová vědní disciplína, jejíž předmět se postupně stabilizoval, udržela.

Sociologii Comte nechápal jen jako novou vědu. Její smysl měl být vyšší: měla být také novým principem organizujícím vztahy ve společnosti na vědecké bázi. To proto, že v podmínkách nové průmyslové společnosti nelze společenské vztahy ponechat starým principům jejich utváření. Nové průmyslové společnosti jsou daleko složitější a mnohostrannější, ale také více konfliktní, než společnosti staré. Jestliže osnova vztahů a starý princip soužití založený na náboženství ve staré společnosti selhal, je nutné hledat princip nový. A tím v době rozumu a vědy nemůže být nic jiného, než právě věda. To není požadavek samozřejmý, protože např. Boëthius (filozof píšící po pádu Západořímské říše) a po něm další vidí význam vědění v osobním vyrovnání se se světem. Na rozdíl od představy A. Comta se ani tato funkce sociologie nerealizovala. Požadavek na praktické uplatnění poznatků sociologie však zůstal a došel uplatnění v sociotechnice.

Definice

Sociotechnika je praktická disciplína, která na základě vědeckých poznatků vytváří relevantní systém praktických doporučení k dosažení společenských změn nebo změn v chování jedinců nebo skupin (viz též podkapitola 1.5).

August Comte se tak nestává určující osobou při vymezení předmětu sociologie, ale vyslovuje **dva požadavky, které charakterizují současnou sociologii** a určují dva její významné rysy:

- Prvním rysem je snaha sociologie o **zakotvení jejího poznání v realitě, důsledná vazba sociologické teorie na empirii a důraz na metodologii**. I když se sociologie vyděluje z filozofie, není logické odvozování z definic věcí a konstrukce teorií dominantou sociologického studia. Naopak tím, že si zajišťuje bezprostřední kontakt se sociální realitou a rozšiřuje bázi empirických informací prostřednictvím sociologického empirického výzkumu, se přibližuje experimentálním přírodním vědám. Není tak odkázána na dlouhá historická období, v nichž se změny sociální reality zřetelněji projevují, a nemusí být v tomto smyslu vědou historickou.
- Druhým rysem je **zaměřenost sociologického poznání na možnost prakticky uplatnit výsledky vědeckého zkoumání**. Sociologie se pohybuje v reálném současném světě, zkoumá reálné procesy a reálné sociální útvary, může na ně bezprostředně reagovat a dávat doporučení k dosažení žádoucích změn.

Jiné pojetí předmětu sociologie přináší významný francouzský sociolog a filozof **Emile Durkheim** (1858–1917). Předmětem zájmu sociologie jsou podle něj sociální jevy, respektive sociální fakty. Durkheim se tak výrazně podílel na **definování sociologie jako vědní disciplíny s vlastním předmětem**, odlišným od předmětu jiných věd o společnosti a o člověku.

Definice

Sociální jevy jsou jevy, které vyrůstají ze vztahů mezi lidskými jedinci a nemohou bez těchto vztahů existovat, probíhají však v dimenzích překračujících možnosti jejich ovládnutí jedinci. Sociální jevy nelze spojovat s činností jednoho konkrétního člověka, ale s nadindividuálními celky. Současně však mají sociální jevy významný vliv na chování jedinců. Lze je proto identifikovat jako skutečnosti, které vykonávají na člověka nátlak, a on se jim přizpůsobuje. **Sociální fakty** jsou zřetelné podoby sociálních jevů, na které se může soustředit především záměrná, soustavná a koordinovaná poznávací činnost.